

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФІЇ ДІАЛОГУ: ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ

© Бачко Н., 2006

Розглядаються проблеми особистості крізь призму доведення діалогічної природи людини. Аргументується думка про те, що сутність людини як людини можлива тільки завдяки її належності до простору спілкування. Особливу увагу при цьому приділено поглядам представників діалогічного персоналізму.

Ключові слова: особистість, діалог, спілкування.

The given article reveals the problem of personality by proving the dialogue – oriented nature of human being. An opinion is substantiated that an essential constituent of human essence is her/her participation in a certain communicative environment. Special attention is focused on the views of representatives of dialogical personalism.

Загальна постановка проблеми. Для розуміння людини має принципове значення (особливо, в час загострення соціальних негараздів, коли невпевненість здатна перерости в деструктивну агресію, вихід з якої – спробувати зрозуміти себе, свою справжню природу) спроба осягнення цілісної природи людини з точки зору її діалогічної природи. Ця робота виступатиме спробою розкриття змісту проблеми особистості, її особливої постановки та специфічного вирішення в межах філософії діалогу.

Аналіз попередніх досліджень. У ХХ ст. філософія діалогу (М. Бубер, О. Розеншток-Хюссі, Е. Левінас, М. Бахтін, Е. Муньє, Г. Марсель, Г. Батіщев) намагається розглянути проблему людини через доведення того, що в структурі людини як особистості – тобто певній цілісності, звідки вона і може розгорнутись у безмежжя своїх найкращих людських можливостей, – велике значення має її вміння відкриватись іншим і тим самим відкривати собою інших, тобто вміння відношення. Важливо зазначити, що і сучасні дослідники (В. Рахлін, Н. Бонецька, А. Пігалев, І. Пешков, С. Гуревич, В. Малахов) рухаються в межах проблематики діалогу. Така позиція притаманна філософам, для яких персоналістичні питання вирішуються через визнання того, що для становлення людини найбільш необхідним і продуктивним є діалог, діалогічний спосіб відношення, і з'ясувати природу особистості можна, враховуючи з розуміння її діалогічної природи. Персоналізм як вчення про особистість і діалогіка як вчення про важливість діалогу у становленні людини повинні у цьому випадку збігатись. Персоналізм потребує діалоговості, в той час, як діалогіка можлива у межах персоналістичних ідей. Звідси персоналізм можна розглядати, як вчення про особистість, про деяку структуру особистості, яка в певний спосіб в результаті діалогу змінюється. А діалог постає як спосіб специфічного, тільки людині притаманного відношення до дійсності, передусім до інших людей, який належить самій сутності людини і найголовніше – цю сутність формує. Це зачіпає істотні моменти формування особистості, її можливість утриматися в такому статусі.

Мета роботи – дослідити діалогічну природу людини крізь персоналістичну проблематику, іншими словами, з'ясувати конститууючий характер спілкування стосовно людської особистості.

Е. Ільєнков зазначає, що кожна людина знає своє “Я” як дещо унікально-неповторне, неподільне на будь-які загальні складові і саме тому таке, яке уникає науково-теоретичних визначень [4, с. 322]. Великий парадокс полягає в тому, що ця таємничість постає самою сутністю людини; своє призначення в цьому світі ми можемо зрозуміти, лише відшукавши межу між потаємним і явним, між тим, що бажане нами, і тим, як це бажане може стати відповіддю на наші ж запитання про вічне. Усе життя ми шукаємо чогось справжнього, істинного, кожен наш крок – це завжди крок у пошуках повноти. У цьому вся наша абсолютність. І це основна запорука того, що людина має можливість бути особистістю. Хоча є й інший бік. Часто ми бачимо світ однобоким, пласким, розірваним, не помічаємо серед дрібниць і рутини головного. Від цього і ми ламаємось на частини, губимось серед цих дрібниць, руйнуємось як особистість. Можливо, це і є проблема людини (особливо, сучасної) – вона дуже часто не вміє себе “обійняти”, знайти себе, почути дійсні потреби свого серця. А відтак, і нездатна побачити навколо себе нікого іншого. Звідси постає запитання: коли одна людина не може почути іншу, чи здатна вона віднайти себе? Чи здатна вона прилучитись до повноти світу, врешті-решт, до всякої повноти? Відразу виникає аргумент, ситуація, де “Я” і “Ти” зливаються, наповнюють тим самим один одного і разом з тим увесь світ (тобто ситуація любові), а це дійсно та повнота, якої ми глибинно потребуємо.

Отже, зазначимо, що для того, аби ставити в центр міркувань феномен особистості, спершу необхідно визначити, якою мірою ми можемо говорити про людину як про особистість? І, навіть, більше – коли (в результаті чого) особистість як певна суб’єктна самість здатна себе виявити? Чим вона формується? Чи є особистістю людина, від народження відірвана від тепла інших людей, позбавлена реальності відношення? Здатна вона сама на це відношення чи ні? Ці та інші запитання здатні поставити в центр міркувань саму сутність особистості.

Персоналістична проблематика в історії розвитку людської думки чітко з’являється з появою християнського теїзму, з його напруженою артикуляцією особистісного начала. Звідси бере початок розуміння нашого “Я” не просто як вираження моєї особливості, але й як загального принципу буття. Людина, в якій є “іскра Божя”, має можливість стати провідником у цей світ Істини Буття. Звідси й розуміння людини як такої, що здатна рухатись до Боголюдини. У цьому вбачається її призначення. І це призначення може здійснити людина, яка змогла здолати межі своєї біологічної природи (здолати в собі особу як простого екземпляра роду) і вийти на рівень всезагального буття, власне людського, тією мірою, в якій воно відноситься до божественного. У такому випадку сама людина, її концентроване “Я” стає певним абсолютним началом, має шанс прилучитись до причини об’єктивно-необхідних відношень самої дійсності. Моя особистісність ніби стає здатною на спілкування із самою природою буття.

Таке розуміння особистості окреслює її як певну концентрацію “людськості”, оскільки саме вона визначає прояви людини як людини. Особистість – це певна точка “згорнутого світу”, яка, окрім того, що є одиничним, неповторним началом (особистість завжди повинна огорнути свою індивідуальність, зняти її собою), несе в собі всезагальне начало, сама стає всезагальним принципом буття. Через це вона і здатна творити світ відповідно до цих принципів [6, с. 274]. Водночас особистість як така – це завжди цілісність себе, але така, що здатна залучити до свого горизонту увесь світ, прийняти його, зробити своїм. І велике значення тут має вміння приймати у свій світ світи інших людей. Тому можемо сказати, що особистість – це такий стан людини, коли вона може обійняти, охопити собою увесь світ. Звідси, напевно, людина, яка дійсно усвідомлює себе людиною, завжди є носієм любові, примножує свою любов. І тут же відповідь на поставлене запитання: особистість завжди здатна чути інших людей. Більше того, своє життя вона влаштовує так, що інші стають її сенсом. Саме відношення до них стає визначальним для її становлення. Тобто особистість з’являється як діалогізуюча, і лише в такому статусі і може втримати власну особистісну сутність. “Що ще може настільки сутнісно перетворити індивіда на особистість, як не досвід діалогу?” – запитує М. Бубер [1, с. 142].

Людина народжується і ще не бачить своєї цілісності, її “Я” для неї лежить ще ззовні. Але поступово, разом з усвідомленням себе, “Я” дитини починає набувати горизонтів. І це відбувається завдяки тому, що навколо дитини від самого її народження знаходяться інші люди, які своїми вчинками, словами, зверненнями ніби вдихають у дитину її людську сутність. М. Бахтін зазначає: “Я усвідомлюю себе початково через інших: від них Я отримую слова, форми, тональність для формування початкового уявлення про себе” [3, с. 342]; “Свідомість людини народжується огорнута чужою свідомістю” [3, с. 342]. І в цьому абсолютна свобода нашого Я: від Я-через-іншого вийти на Я-для-себе.

Слід наголосити, що таке розуміння особистості, а саме – як такої, що здатна виникати лише у співтворчості з природою “іншого”, – в історії філософії має свою лінію розвитку. Тут варто пригадати ще Л. Феєрбаха, для якого “Ти” є розум “Я” [8, с. 250] і “Окрема людина, як щось відрубане, не містить людської сутності в собі ні як в істоті моральній, ні як в мислячій. Людська сутність є наявною тільки в спілкуванні, в єдності людини з людиною, в єдності, що спирається на реальність відмінності між “Я” і “Ти” [8, с. 203].

Наше “Я” з’являється тоді, коли з’являється хтось, хто здатний закликати мене як особистість. Моя самосвідомість постає як свідомість іншого. Я нічого не можу сказати про себе, не співвідносячи себе з іншими. Людина зсередини себе самої не може ні зрозуміти себе, ні навіть стати собою. Мій дух зсередини себе не бачить своїх меж, не має свого образу [3, с. 359]. Тільки інші бачать в мені цілісність. “Щоб охопити мене в цілому, потрібна позиція позамежності”, – вважає М. Бахтін [3, с. 172]. Я бачу світ, бачу інших у світі, але не себе. Інший бачить мене у світі і володіє, в такий спосіб, надлишком бачення порівняно зі мною [3, с. 172]. Інший створює мою цілісність, замикає мене. Але як замикає? Адже особистість – це ніколи не замкненість. Це швидше така оформленість цілого, яке потребує постійного доповнення цього через відкритість. “Я” знаходжу себе в конститууючій активності іншого, направленій на мене; інший творить мене в своєму світі; при зустрічі з ним я наштовхуюсь насамперед на себе, я віднаходжу себе в горизонті іншого і вибудовую тим самим свій горизонт.

Тут необхідно зробити деяке уточнення. Особистість формується і живе відношеннями до інших, в той час, коли індивід – завжди абстрактний, він виникає відокремленням від інших, відособленням.

Сама природа особистості така, що вона потребує реалізації назовні. Окрім того, що це існування, яке потребує власної повноти, це ще й існування, яке здатне долати себе, здатне відкривати себе іншому. Існувати – це розгортати себе, виражати себе. Людське буття ніколи не можна розглядати як щось готове і завершене. Людина – це буття в постійному становленні, “жива” людина. Особистість постійно переступає межу свого існування, долає себе, трансцендентує. Це є постійний рух від... і рух до... Але, з іншого боку, цей рух від (себе) завжди стає рухом до себе, крізь іншого до себе. Тому інший – це завжди моє продовження, можливість мого збільшення. Завдяки іншому “Я” стаю більшим, ніж “Я” був, я ніби обіймаю собою іншого, звертаюсь до іншого, а насправді я збільшуюсь сам, доповнюю свою сутність новими духовними можливостями. Наше “Я” є межею матеріального, і тому дає змогу розгорнутись субстанційно-духовним вимірам сутності, аж до безмежності [6, с. 274]. І таким наше Я стає завдяки тому, що було запалене духом іншого. Інший знімає в мені мою біологічну природу і оживляє в мені природу іншу – субстанційну – людську і божественну. Через іншого Я здатен заглибитись в саму безмежність буття, оскільки наш зв’язок – це можливість реальності проступити. Одна людина немає відчуття реальності; лише коли “Я” зажив як “Ти”, аж тоді реальність для мене оживає, постає такою, яка має в собі свою сутність. Одкровення іншого стає для мене одкровенням буття. “Тут вперше явно проявляє себе справжня конкретна всеєдність, в її трансраціональній неосяжній суті, в якості живого буття” [8, с. 372]. Інший для мене, отже, постає як певний образ, завдяки якому я і можу пізнати Бога. “Це діяння людини, що стала цілісною, називають недіянням, ніщо часткове вже не хвилює його, ніщо, що від нього сходить, не втручається в світ; тут діє цілісний, ув’язнений в своїй цілісності, і такий, який спочиває у своїй цілісності, людина, що стала діючою цілісністю” [1, с. 78]. Весь світ опинився в мені,

я став здатним обійняти його. Особистість – це цілісність мене, яка стала цілісністю усього буття. Інший в даному випадку пізнається мною не як об’єкт, тобто не через спрямування мого зусилля на його аналіз, а як живий суб’єкт, який сам відкривається мені. ”Ти” виходить мені назустріч”, – говорить М. Бубер [1, с. 78]. Відношення – це і обирати, і бути обраним. Ми тоді чинимо як особистість, коли наш вчинок став правдою життя, коли заслуговуємо своєю духовною чистотою на те, щоб вчиняти істинно.

Сформована так, тобто через звернення, особистість, яка вбачає своє продовження в іншій людині, – стає ніби пульсуючим центром буття. Чому пульсуючим? Стан “особистісності” – це стан постійної внутрішньої напруженості. Тому особистістю бути нелегко. С. Франк доводить, що таємниця душі як особистості полягає саме в її здатності здійматись над собою, бути по той бік себе, бути по той бік фактичності свого стану. Обмеження особистості – це її фактичність, замикання в собі, у відриві від іншого. Власні застигли межі нашого “Я” позбавляють його свободи, справжнього буття, можливості справжньої реалізації. Як зазначає М. Бубер, це загроза зірватись у світ Воно, яке руйнує особистість, уявляє її, перетворює в раба власної обмеженості. Іншими словами, проблематичність особистості – це те, що в неї є постійна можливість згубити для себе “Ти”, яке в одну мить може постати як “Воно” – щось чуже, байдуже мені, просто корисне. Я вже не можу любити “Воно”, адже найбільше, що воно може зробити, – так це постати для мене як певний засіб. М. Бубер вважає, що для людини миттєвості зустрічі з “Ти” є безсмертними, але при цьому вони ж – найбільш мінливі. Усяке “Ти” завжди перетворюється на “Воно”. В цьому уся наша недосконалість, схильність до фактичності входить в суперечність з динамічною природою особистості. М. Бубер чітко це фіксує: “Людина не може жити без “Воно” [1, с. 49]. Але той, хто живе тільки у світі “Воно”, – не людина.

За великим рахунком, ця фактичність не може бути подолана, це є сфера, в якій людина живе щодня, але її треба долати, вона повинна бути усвідомленою (контрольованою). Це темне незмінне тло життя, його неможливо позбутись, але водночас його не можна висувати на перший план, інакше не буде видно самого життя. “Основне слово “Я – Воно” не є злом, як не є злом і матерія. “Воно” стає злом лише тоді, коли претендує на повноту Буття” [1, с. 59]. “У наш час відношення “Я – Воно”, розгорнувшись до колосальних розмірів, претендує на панування і верховенство у всьому. “Я” цього відношення, що всім володіє, все здійснює, уже не в змозі висловити “Ти”, не в змозі в сутнісному сенсі зустрітись з іншою істотою, стає господарем ситуації. Зрозуміло, що це всесильне “Я” з усім навколишнім йому “Воно” не може визнати ні Бога, ні нічого іншого абсолютного. “Воно” заступає нам небесне світло” [1, с. 537]

Це є проблема сучасного світу. Насправді ж з “ростом світу “Воно” повинна рости людська здатність до його осягнення і подолання” [1, с. 51]. А проблема якраз і полягає в тому, що порушується дуже важливий незримий баланс, коли за таким відношенням “Я – Воно” має проступати інше: “Я – Ти”. Об’єктивне знову і знову має спалахувати, розгорятись в теперішньому, а цього не стається. Відношення “Я – Ти” є дуже крихке. Це мить, яку потрібно ловити зі швидкістю світла, ловити зі всією можливою повнотою, ловити і намагатись узріти в ній глибину всього буття. Це зустріч з вічністю, яка не може бути довготривалою. Особистість щоразу знову і знову занурюється у світ “Воно”, а її спасіння – щоразу підніматись і ще раз прислухатись до світу трансцендентного.

Отже, особистість – це завжди постійне додання своєї обмеженості і постійна напруга власної безмежності. А спілкування – це можливість моєї максимальної відкритості. Тільки момент справжнього живого спілкування постає для мого “Я” як максимально творча атмосфера, де воно здатне ставати всюдисущим. Через спілкування Я збираю себе в певну єдність, але не для того, щоб заспокоїтись на цьому, а для того, щоб знову віддати себе до рук іншого і знову віднайти себе, але уже іншого, збагаченого.

Але в який спосіб можливе справжнє спілкування?

Воно можливе, коли Я розумію Іншого тільки як іншу особистість, і наше спілкування – це взаємообмін буттям. Я здатен в іншій людині побачити особистість, коли сам є таким, і навпаки. – Я тільки тоді маю можливість стати особистістю, коли здатен в іншому побачити собі подібного, і,

навіть більше, коли Я здатен в іншому побачити щось значно більше, ніж є Я сам, коли він для мене стає важливішим за мене самого. Інший запалює мою особистість – і тоді з'являється і повага, і щирість, і відповідальність. А вихідний момент тут – це вміння ставитись до інших, як до таких, які є смислом буття. Дійсно, саме діалогічна природа людини дає їй шанс стати творцем смислів. Г. Батіщев зазначає, що глибинна спільність як основа зустрічі-спілкування в метафізичному сенсі, поза корисністю, поза будь-якими утилітарними потребами. Зустріч між онтологічними змістами життів суб'єктів стає необхідною умовою життя людини, її діяльності як творця культури, носія свободи. І лише надалі, коли вона вже пізнала досвід відношення, відчула, що інша людина може стати для неї самим сенсом буття, побачила через зв'язок “Я–Ти” цей сенс, вона уже здатна заглиблюватись у світ об'єктів, тепер уже наповнюючи їх смислом і мірою власної духовності. “Я”, яке сформоване спілкуванням, такий спосіб творення (творення через відношення) переносить на світ. Воно уже вміє “говорити” зі світом, вміє “запалювати” його собою.

“Творчість завжди пов'язана зі зміною смислу і не може стати голою матеріальною силою” [3, с. 342]. Зміна матеріального буття без зміни смислу може стати насильством. Особистість уже знає, що таке смисл, сама стає творцем смислів, і тому вона не здатна на насильство. Звідси пульсуючий центр буття, який на тлі буття не один, а безмежність стає “провідником” глибинного смислу, і через це є відповідальним за життєво-важливий смисл іншого. Кожна зустріч, – говорить Е. Левінас, – повинна містити почуття і усвідомлення відповідальності. В істинній зустрічі саме Інший має вирішальний голос. Я завжди відповідальний. Тобто в стані і готовності “відповідати”. Жити так, означає нести відповідальність за світ, при цьому я не маю права вимагати відповідальності від іншого, хоч завжди чекаю його запитання. Можливість “існувати-для-іншого” стає покликанням, але тільки тоді, коли проявляється у межах зустрічі з іншим-ближнім, який не є предметом моїх любовних поривань, а просто “є” [5, с. 251]. Отже, бути для особистості – це бути для іншого і через іншого. Моє життя – це існування інших. Інший визначає мою реальну буттєву цінність. І тому Я стаю можливістю мислити, можливістю творити, можливістю бути відповідальним, але усі ці моменти повинні здійснюватись одночасно.

Отже, безперечним здобутком діалогічного персоналізму є ствердження того факту, що людське буття, буття “Я” ніколи не починається із звернення до світу об'єктів. Особистість – це можливість для свідомості крізь “іншого”, завдяки “іншому” постати в статусі самосвідомості, у статусі цілісності. Інший стає продовженням “Я”, тим самим інший щоразу підтверджує в мені мою глибинну потребу бути, а моя особистість при цьому стає здатною бути відповідальною за це буття. Спілкування слугує процесу максимального олюднення людиною світу, стає змістовою наповненістю людини як суб'єкта, носія свободи і смислу, і створює наче особливу сферу буття, де формуються етичні і естетичні максими суспільного і особистісного життя. Культура, діалогічна за своєю природою, здатна утриматись там, де духовність тримається мірою трансцендентування людини за себе і водночас заглиблення у себе.

Людина, особливо в сучасному світі, потребує реальної зустрічі, інакше вона втрачає свої сутнісні потенції. А це, своєю чергою, відбирає смислові наповнення самої реальності. Сучасна людина – індивід, обмежений своїми фізично-матеріальними потребами, – не здатна на творення особистісної реальності, а примноження цього нівелює саму сутність людини як людини мислячої, творчої, свободної.

1. Бубер М. *Я и Ты* // Бубер М. *Два образа веры*. – М., 1999. 2. Батіщев Г.С., Пружинина Б.И. *Диалектика общения. Гносеологические и мировоззренческие проблемы*. – М., 1987. 3. Бахтин М. *Эстетика словесного творчества*. – М., 1979. 4. Ильенков Э.В. *Что такое личность // С чего начинается личность*. – М., 1984. 5. Левінас Е. *Дослідження думки-про-іншого*. – К., 1999. 6. Лобастов Г. *Философско-педагогические этюды*. – М., 2003. 7. Фейербах Л. *Избранные философские произведения. В 2 т. Т. 1*. – М., 1955. 8. Франк С.Л. *Сочинения*. – М., 1990.